

O VREMENU KRSTIONICE KNEZA VIŠESLAVA

M. Šeper je nedavno, u periodičnom izdanju »*Nachrichten des Deutschen Instituts für merowingisch-karolingische Kunstforschung*«, Erlangen 1957/58, sv. 14—16, objelodanio napis u kojem se zalaže za to da poznata krstionica s natpisom kneza Višeslava potječe iz XI stoljeća a ne, kako se općenito uzima, iz vremena prvog pokrštenja Hrvata u Dalmatinskoj Hrvatskoj početkom IX stoljeća. Šeper obrazlaže svoje mišljenje širokom erudicijom i osvjetljuje ga s više strana; pored stilističkih i historijskih momenata on proučava ovo pitanje i temelji svoje drugačije mišljenje na temelju epigrafijske natpisa na krstionici.

Glavni uresni motiv na pročelnoj strani krstionice, to jest križ ispunjen troprutastom pletenicom i s krakovima koji se završavaju u volute, spada u repertorij ranijih srednjovjekovnih, tzv. pleternih skulptura. Ali davno je bilo zapaženo da je skulptorski ukras krstionice dan u oblicima prelazne faze formiranja tih skulptura a ne u zrelih oblicima ovog stila kakvi se javljaju na starohrvatskim spomenicima u vrijeme od IX do X stoljeća. Već je Cattaneo stavljao krstionicu po stilskim osobinama njezina skulptorskog ukrasa u vrijeme potkraj VIII stoljeća. Kolikogod je njegova teza o italo-bizantskom slogu italskih i njima srodnih starohrvatskih pleternih skulptura zastarjela, Cattaneo je dugogodišnjim bavljenjem s ranim srednjovjekovnim spomenicima ipak bio stekao dobro oko za datiranje spomenika toga doba. Upozorilo se, po tome, kao na znakove još potpuno nesazrelog stila u ukrasu krstionice: na velike prazne površine na njezinim stranama, na klasične motive astragala u borduri ispod natpisa, na kuglice (»oči«) u zavijucima pletenica na pročelnom križu te na razvijenu profilaciju spomenute bordure kao na značajke za datiranje krstionice u nedaleko vrijeme oko godine 800.

Imao sam prilike više puta upozoriti da — osim u ranoj fazi sazrijevanja i formiranja pleternog stila oko g. 800. i prije te godine — također u kasnoj, završnoj fazi tih skulptura, to jest u vrijeme nadolaženja romanike u drugoj polovici XI stoljeća, u našim stranama jača reljef skulptura, a klasični motivi, dugo vrijeme zabačeni, ponovo se vraćaju u skulpture. Na tome Šeper temelji svoje dokazivanje da su motivi i stil skulptura krstionice moguć i u XI stoljeću.

To je djelomice svakako točno. Tako se, na primjer, »oči« u zavijucima pletenica javljaju na više

dalmatinskih skulptura iz XI stoljeća.¹ Ali u motivima, detaljima i općem izgledu skulptorskog ukrasa krstionice imamo ipak manji ili jači oslon da ju radije postavimo u prelazno vrijeme konačnog formiranja pleternih skulptura oko g. 800. nego li u kasno vrijeme prelaženja k romanici u XI stoljeću. Navodim u tom pogledu motiv astragala i, pogotovu, višestruko raščlanjenje bordure ispod natpisa, pa velike površine bez ukrasa na krstionici.

Astragal je veoma česti motiv u vrijeme formiranja pleterne skulptorske dekoracije u VIII stoljeću u Italiji a javlja se u više primjera kod nas u Dalmaciji prije punog sazrijevanja toga stila. U XI stoljeću je, barem na dosad poznatim i približnom sigurnošću datiranim skulpturama, rjeđi. Znam za sedam skulptura koje moramo datirati u VIII stoljeće ili u početak IX stoljeća s tim motivom: to su arkada ciborija uzidana u vrata sakristije katedrale u Kotoru, arkada ciborija iz Ulcinja, sada u Narodnom muzeju u Beogradu, arkada uzidana do Krstionice u Splitu, ulomak arkada ciborija u splitskom Arheološkom muzeju, nadvratnik portala Sv. Lovre u Zadru, luk ugrađen u vrata stubišta Sv. Donata u Zadru i arkade ciborija biskupa Mauricija iz Novigrada u Istri. Iz vremena XI stoljeća znao sam, naprotiv, samo jedan primjer upotrebe astragala, a to su dovratnici portala Sv. Lovre u Zadru, koji su, po mojem mišljenju, nadomjestili u spomenuto doba starije dotrajale dovratnike portala iz VIII stoljeća, na kojima je vrlo vjerojatno već bio motiv astragala, kao na sačuvanom dovratniku portala. Petricioli me upozorio na ulomak s astragalom iz Sv. Petra u Kuli kod Benkovca, koji je, zapravo, kao i nadvratnik Sv. Lovre, ranoromanički po stilu i Abramić ga datira u početak XII stoljeća².

¹ Šeper je zapazio da je križ na pročelnoj strani krstionice procesijski križ na dugom stalku i dodaje da ne zna za sličan motiv na pleternim skulpturama. Nije čudo jer pleterne skulpture u svojim dozrelih oblicima idu u prvom redu za tim da rese površine crkvenog namještaja, da ugođe oku, a ne da poučavaju vjernika i prikazuju zbilju i život.

² Petricioli usto drži, kako je poznato, djelom XI stoljeća čitav portal Sv. Lovre u Zadru. On mi u pismu navodi više primjera dalmatinskih ranih srednjovjekovnih skulptura s motivima astragala, kojih je datiranje problematično: ulomak iz Zadra i ulomak iz Novalje na Pagu u Arheološkom muzeju u Zadru i dva ulomka iz Caske na Pagu. Kao primjer skulpture iz »pretpleternog« doba on smatra, naprotiv, ulomak stupca s križem uokvirenim astragalom nađen kao spolija u Sv. Nedjeljici u Zadru (up. za gore rečeno moje članke u Vjesniku hrvatskog arheološkog društva, Zagreb, N. S., 1942—1943. i u Prilozima povijesti umjetnosti u Dalmaciji, Split, 1955, sv. 9, Abramićev članak u Recueils Uspenski, II-2 te G. Caprin, L'Istria nobilissima, Trieste, 1905, I, str. 56).

Šeper navodi kao primjere astragala iz XI stoljeća ciborij s natpisom prokonzula Grgura (oko g. 1033—1036) u zadarskom Arheološkom muzeju i spomenutu arkadu u katedrali u Kotoru. Na ciboriju u Zadru nemamo, međutim, astragala, a na ciboriju u Kotoru je iz XI stoljeća samo naknadno uklesani natpis u gornjem dijelu ciborija, a inače je čitav ciborij iz početka IX stoljeća.

Prema svemu tome pojava astragala na spomeniku XI stoljeća nije nemoguća, ali su, svakako, dosada poznati datirani primjerci tog motiva u to doba manje brojni negoli u fazi dozrijevanja pleternog stila (8 primjera datiranih sa više ili manje vjerojatnosti nedaleko godine 800, 4 nedatirana, a 2 s ranoromaničkim a ne kasnopleternim karakterom XI stoljeća).

Još jače potkrepljuje rano datiranje krstionice profil bordure ispod natpisa i velike prazne plohe krstionice.

I pri izmaku pleternih skulptura u XI stoljeću reljefnost jača i profili ponekada mnogo odskakuju od plohe pozadine. Bordura ispod natpisa na krstionici ne odskaka mnogo ali je ona mnogostruko raščlanjena: u nekoliko centimetara te bordure mijenjaju se četiri različita profila. To je još na liniji antikle tradicije i takvo raščlanjenje javlja se u jačoj mjeri u dalmatinskoj plastici ponovo tek poslije XI stoljeća. U drugoj polovici XI stoljeća se, kako je rečeno, mijenja i obnavlja repertorij uresnih motiva ali i dalje traje sklonost obimnog prekrivanja površina crkvenog namještaja skulptorskim ukrasima. Velike prazne površine krstionice jedva imaju paralela u našim kasnim pleternim skulpturama iz XI stoljeća.

Osim argumentiranja da se motivi krstionice javljaju isto toliko oko g. 800. koliko i u odmaklom XI stoljeću, Šeper se u prilog ovog posljednjeg vremena pozivlje još na činjenicu da su skulpture Višeslavove krstionice tehnički izvrsno izrađene, bez nezgrapnosti i rustičnosti naših datiranih skulptura s natpisima knezova Branimira i Mutimira iz druge polovice IX stoljeća. To je, svakako, točno. Ali ono je, ispravno shvaćeno, zapravo u prilog dosadašnjem datiranju krstionice u vrijeme oko g. 800. Hrvati su, naime, kao i ostali Slaveni, došli u novu postojbinu bez jače tradicije klesarskog rada, pa su im prve crkvene građevine iz kamena i kameni crkveni namještaj u njima morali dizati majstori koje su sobom povelj misionari. Odatle sigurna ruka majstora što je klesao Višeslavovu krstionicu u poređenju sa zanatskom nedotjeranošću nešto kasnijih klesarija domaćih majstora.

Šeper se u svojem napisu opširno bavi epigrafijom natpisa na krstionici. On točno opaža da su slova natpisa na krstionici rustična kapitala koja se u biti nepromijenjena javlja na našim spomenicima za sve dugo vrijeme od IX do XI stoljeća. Oblici slova ne pružaju, prema tome, čvrsto uporište za pobliže datiranje krstionice, pa se Šeper utječe razmatranju i upoređivanju općeg izgleda,

t. zv. *conspectus generalis*, natpisa na krstionici s natpisima ranih srednjovjekovnih spomenika u Ninu i njegovu susjedstvu (Zadru).

U pomanjkanju raspoloživih značajki pojedinih slova svakako da i sam opći izgled natpisa može pružiti oslonac za datiranje. Ali istina je, također, da srodni ili jednaki opći izgled dvaju natpisa može biti prouzrokovan ne samo približno jednakim vremenom postanka tih natpisa nego i približno jednakim stepenom vještine majstora, koji su klesali te natpise u razno vrijeme. A to je slučaj i s natpisima koje Šeper upoređuje s natpisom na krstionici (natpis kneza Branimira i župana Godečava ili Godežava u Ninu te natpis prokonzula Grgura u Zadru).

I Šeper je prisiljen konstatirati, s jedne strane, jednaku rustičnost i nedotjeranost u natpisima kneza Branimira i župana Godečava, iako je prvi, Branimir, iz IX, a drugi, Godečav, iz XI stoljeća i, s druge strane, isticati golemu razliku između natpisa Godečava i natpisa na krstionici, iako su po njegovu mišljenju ta dva spomenika iz približno istog vremena, to jest iz XI stoljeća.

Natpis na krstionici kneza Višeslava pokazuje, svakako, srodnost u općem dojmu s natpisom na arkadi ciborija prokonzula Grgura, koji se u dokumentima spominje u Zadru g. 1033—1036.³ Ali tu srodnost prouzrokuje, po mojem mišljenju, bolja tehnička vještina majstora što su ta dva natpisa isklesala u razno doba. Bolja tehnička vještina očituje se u tim natpisima u upotrebi jednako velikih slova, u njihovom pravilnom rasporedu i u njihovoj brižljivoj izradbi: to je uzrok da je opći izgled natpisa srodan. Veći pak stepen klesarske vještine, u poređenju s većinom natpisa hrvatskih vladara iz IX do XI stoljeća izrađenih od domaćih majstora, zahvaljuje natpis prokonzula Grgura okolnosti što je bio izrađen u XI stoljeću i to u Zadru, gradu neprekinute kulturne i zanatske tradicije, a natpis Višeslavove krstionice okolnosti što je bio izrađen u prvo vrijeme pokrštenja Hrvata, jer moramo računati s time da su crkve i namještaj u njima dizali majstori iz misionarskog kraja (v. gore rečeno).

Šeper donosi u svojem članku komparativnu tablicu oblika slova na Višeslavovoj krstionici i ciboriju prokonzula Grgura. Najveći dio slova je stvarno vrlo sličan ali morfološki atipičan. Ipak, nekoliko slova krstionice imaju detalj kojeg nema natpis ciborija prokonzula Grgura a može nam poslužiti kao indicija vremenskog postanka krstionice. Slova B, D, P i R imaju ponekad na krstionici vertikalnu hastu produženu preko vodoravnih hasta slova. Ovakav oblik slova tipična je pojava u epigrafiji u doba njezine dekadence u VIII stoljeću a kod nas se često javlja i na početku IX stoljeća (na pr. na sarkofagu priora Petra u Splitu).

³ Šeper upozorava, također, na brojne slične ligature tih dvaju natpisa, ali brojne ligature ima i natpis kneza Branimira iz g. 888.

Nevješti majstor pravi takova slova ponekad i kasnije. Ali na natpisu vješto isklesanom, kao što je natpis kristionice, ovakova slova s produženom vertikalnom hastom potkrepljuju njeno dosadašnje datiranje.

Spornom pitanju o vremenu krstionice Šeper prilazi također sa historijske strane. Hrvatski knez imenom Višeslav ne spominje se u sačuvanim ispravama i vijestima ni u vrijeme oko g. 800. ni u drugoj polovici XI stoljeća. Ali, dok iz ovog posljednjeg vremena imamo mnoge isprave i neprekinuti slijed hrvatskih vladara, iz vremena oko g. 800. nemamo uopće isprava, i kroničari ne spominju ime poglavice Hrvata ni g. 799, kada je u borbi sa Hrvatima pao kod Trsata furlanski markgrof Erih, ni g. 803, kada su se poglavice dalmatinskih Hrvata poklonili u Regensburgu caru Karlu Velikom.

Šeperovu skepsu prema ranom datiranju Višeslavove krstionice potkrepljuje činjenica da je biskupija u Ninu bila osnovana tek u drugoj polovici IX stoljeća, a poznato je da je u prvo vrijeme kršćanstva krštenje bilo prerogativa biskupa. To je točno. Ali, kako je kršćanstvo prodiralo iz gradova u sela gdje nije bilo biskupa, sve se više ustaljivala praksa da je redovni djelatelj krsta bio sacerdos cui ex officio competit baptisare (up. Kniewald, Liturgika, str. 191). A Nin je i prije osnutka biskupije, prema riječima splitskog crkvenog sabora g. 927, imao archipraesbyterum sub (iuris) dictione episcopi. U svakom slučaju nije nikako moguće pretpostaviti da su za prvih šest decenija, od pokrštenja Hrvata do osnutka biskupije u Ninu, svi krštenici sa hrvatskog teritorija polazili na krštenje biskupima u romansko-bizantskim gradovima. A ako su biskupi tih gradova dolazili na krštavanje u hrvatske krajeve, moralo je u tim krajevima biti i krstionica, tim više što se u to doba

krštenje obavljalo starijim obredom per immersionem, tj. uronjavanjem čitavog tijela krštenika u vodu⁴. U vezi sa Šeperovom skepsom mogu, ustalom, upozoriti, također, na činjenicu da su u Lepenici kod Sarajeva, u Klobuku kod Ljubuškog i u Nerezima kod Čapljine, u mjestima u kojima nam nije poznato da bi ona bila sijela biskupa, bile otkopane krstionice iz starokršćanskog vremena (up. Glasnik zemaljskog muzeja u Sarajevu, 1932, str. 8 ss, sl. 4 i idem, N. S., 1954, str. 189 ss i ibidem, N. S. 1959, sl. str. 164).

Od presudne je važnosti u pitanju vremena gradnje krstionice, međutim, kontekst u kojem se na natpisu spominje knez Višeslav. Knez se u natpisu spominje za datiranje činjenice da je svećenik Ivan dao napraviti krstionicu (sub tempore Vuissasclavo duci), a u formuli datiranja navodi se uvijek vladar koji vlada u odnosno vrijeme. Hrvatski su se vladari u IX stoljeću nazivali dux (knez) a u XI stoljeću, kako točno piše Šeper, tim se nazivom u historijskim izvorima spominju kraljev suvladar ili određeni prijestolonasljednik. Je li, međutim, moguće pretpostaviti da se datiranje vrši imenom samog suvladara ili prijestolonasljednika uz ignoriranje stvarnog vladara?⁵

Zbog svih ovdje iznesenih razloga vjerujem i dalje da je mnogo vjerojatnije da krstionica kneza Višeslava potječe iz prvog vremena kršćanstva Hrvata oko g. 800. a ne iz druge polovice XI stoljeća.

⁴ Iz teksta splitskog crkvenog sabora g. 925. vidimo da su biskupi romano-bizantskih gradova stvarno obilazili hrvatski teritorij: u članu 12. zaključaka sabora ti biskupi prijete, ako kralj i poglavice Hrvata žele podvrći njihove dieceze svojem, tj. ninskom biskupu, da oni neće na hrvatskom teritoriju ni krstiti (tako Šišić prevodi regenerationes facere) ni posvećivati crkve i svećenike.

⁵ Napominjem da su kao suvladari, odnosno prijestolonasljednici, u XI stoljeću poznati Zvonimir i Stjepan, ali ne nikakav Višeslav.

ZUSAMMENFASSUNG

Verfasser nimmt Stellung gegen die Auffassung von M. Šeper, nach welcher der bekannte Taufstein mit der Inschrift des Fürsten Višeslav aus Nin nicht aus der Zeit der Taufe der Kroaten um d. J. 800. sondern aus der zweiten Hälfte des 11. Jahrhunderts stammen sollte. Verfasser bringt zugunsten der bisherigen Datierung mit dem Anfange des 9. Jahrhunderts stilistische (die manigfaltige Gliederung der Bordüre unterhalb der Inschrift und die grossen leeren Flächen der Taufsteinseiten), epigrafische (die verlängerte vertikale Haste bei den Buchstaben B,D,P,R) und vor allem historische Gründe. Die kroatischen Herrscher werden im 9. Jahrhundert als dux (Fürst) und im 11. Jh. als rex (König) betitelt. Dux wird im 11. Jahrhundert nur für den prädestinierten Thronfolger beziehungsweise für den Mitregenten gebraucht; es ist aber höchst unwahrscheinlich, dass man ein Werk datiert hätte nach dem, sonst uns unbekanntem Thronfolger oder Mitregenten mit Namen Višeslav, ohne Erwähnung des eigentlichen Herrschers.